

Vladimir Šumanović: Kako su u poslijeratnoj propagandi ubojice lagali o žrtvama

Hrvatska

U radu se na temelju objavljenih izvora i relevantne literature opisuje dvostruki proces. Prvo, splet događaja koji je doveo do masovne likvidacije franjevaca u Širokom Brijegu i, drugo, način na koji su oni u ratnoj i poslijeratnoj propagandi jugoslavenskih komunističkih vlasti dobili karakter neupitnih zločinaca koji su nasilnu smrt bez ikakve sudske presude zaslužili.

Pri tome je posebno naglašena činjenica kako su osobe koje su osobno sudjelovale u akciji zauzimanja Širokog Brijega u veljači 1945. nakon rata obnašali vodeće uloge jugoslavenskih povjesničara, odnosno stručnjaka za razdoblje Drugog svjetskog rata.

Uvod

Likvidacija širokobrijeških franjevaca predstavljala je veliki duhovni, moralni i ljudski gubitak ne samo za Crkvu u Hrvata, nego i za čitav hrvatski narod hercegovačkog područja. Osim konkretnog gubitka ljudskih života, ova je nasilna smrt predstavljala na simboličkoj razini uspostavu partizanske vlasti u hrvatskom dijelu Hercegovine.

[>>Vladimir Šumanović: Vijest o Titovoj odluci o likvidaciji širokobrijeških franjevaca prenio je Fitzroy Maclean](#)

Razlog tome bila je činjenica da franjevci u Širokom Brijegu nisu predstavljali samo vjerske vođe lokalnog hrvatskog katoličkog stanovništva, nego su zbog vrijedne knjižnice i gimnazije, predstavljali i znanstvene autoritete svog vremena. Njihovom smrću završila je jedna epoha, a počela druga, obilježena parolom »nema povratka na staro«. [1]

Premda je politička skupina koja je zapovjedila ovu likvidaciju, Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), čitavim svojim svjetonazorom bila protiv svake vjerske organizacije, dakle, ne samo protiv katoličke, nego i protiv evangeličke, islamske, pravoslavne i židovske, ubojstvo širokobrijeških franjevaca po svom se karakteru razlikovalo od svih drugih vrsta obračuna KPJ s istaknutim pripadnicima navedenih vjerskih zajednica na području bivše Jugoslavije.

Spomenuta razlika očitovala se ne samo u broju ubijenih, nego i u opravdanju te likvidacije. Dok je u drugim slučajevima vodstvo KPJ predstavnike drugih vjerskih organizacija pokušalo neutralizirati čitavim nizom različitih političko-propagandnih manipulacija, u slučaju širokobrijeških franjevaca provedena je likvidacija bez suđenja relativno velikog broja ljudi. Također, u drugim slučajevima predstavnici navedenih vjerskih organizacija bili su, u skladu s komunističkom ideologijom, optuživani kao duhovni zaštitnici poretka. Preciznije rečeno, za KPJ sve su vjerske organizacije predstavljale snagu koja je bila najjače uporište postojećeg poretka. Sukladno tome, predstavnici svih vjerskih organizacija bili su, prema shvaćanju kako religija predstavlja »opijum za

narod«, brana od širenja revolucije među »narodnim masama«.

Međutim, u komunističkoj propagandi širokobriješki franjevci su se razlikovali od svih drugih predstavnika vjerskih organizacija na području bivše Jugoslavije po tome što su uz navedenu karakteristiku i aktivno sudjelovali u borbama protiv vojnih formacija KPJ, odnosno protiv Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ). Teza kako su širokobriješki franjevci likvidirani u borbi, odnosno u fazi kada su postrojbe NOVJ u dvodnevним operacijama tijekom 6. i 7. veljače 1945. zauzele Široki Brijeg, bila je i ostala konstantna tvrdnja svih predstavnika KPJ od trenutka zauzimanja Širokog Brijega do današnjih dana.

Usporedno s ovom inkriminacijom, KPJ je popularizirala i drugu tezu, prema kojoj je Široki Brijeg bio »najreakcionarnije uporište« na čitavom području bivše Jugoslavije. Na taj način je KPJ, premda je svoju vlast održavala pod parolom »bratstva i jedinstva«, postupila na krajnje šovinistički način, jer je stigmatizirala jedan kraj i njegovo pučanstvo, označivši ga na kolektivnoj razini kao područje odakle se širio onaj vrijednosni sustav kojeg je KPJ smatrala zločinačkim. Spomenutom propagandom, širenom u uvjetima apsolutne vlasti KPJ, stvorena je inverzija prema kojoj su osobe pobijene bez suđenja – širokobriješki franjevci – postali zločinci odgovorni ne samo za duhovnu pripremu neprijateljskih vojnih akcija, nego i njegovi aktivni vojni sudionici, dok su stvarni krivci za neupitan zločin masovne likvidacije – zapovjednici, časnici, dočasnici i vojnici NOVJ – postali borci za pravdu i osloboditelji.

Raščlamba nastanka i širenja osnovnih teza spomenute propagande o Širokom Brijegu i njegovim franjevcima ukazuje na činjenicu da su upravo osobe koje su počinile likvidaciju širokobrijeških franjevaca, u poslijeratnoj vlasti obnovljene jugoslavenske države obnašali glavnu dužnost urednika povijesnih knjiga na temu Drugoga svjetskog rata. Iz toga razloga nužno je radi razumijevanja spomenute veze napraviti rekonstrukciju zapovjedne strukture postrojbi koje su sudjelovale i provele spomenuti (ratni) zločin, te nakon toga, u uvjetima poslijeratne neupitne vlasti političke stranke koju su predstavljali, obnašali dužnost osoba zaduženih za tumačenje prošlosti u kojoj su osobno sudjelovali kao konkretni akteri događaja.

Metoda uklanjanja političkih protivnika

U zadnje dvije godine Drugoga svjetskog rata, 1944. i 1945., kao i u prvim poslijeratnim godinama, odnosno sve do održavanja V. kongresa u srpnju 1948.^[2] KPJ je svoj legitimitet temeljila na konceptu Narodne fronte, široke društvene skupine koja je trebala simbolizirati sve političke stranke koje su participirale u onome što se nazivalo »Narodno-oslobodilačkom borbom«. Narodna fronta službeno je od svojih predvodnika nazvana »opštenarodnim demokratskim pokretom, pokretom najširih narodnih masa« u kojem će se »okupiti ljudi i organizacije raznih pogleda i shvatnja«^[3].

Vodeća ličnost političkog sustava u obnovljenoj jugoslavenskoj državi; predsjednik jugoslavenske vlade, predsjednik Narodne fronte i vrhovni zapovjednik jugoslavenskih oružanih snaga bio je Josip Broz Tito. Uz sve nabrojane dužnosti Tito je bio i generalni sekretar KPJ, no tu je funkciju, za razliku od ostalih, na formalnoj razini u prvim poslijeratnim godinama prikrivao. Na izravno pitanje američkog novinara je li on generalni sekretar KPJ, Tito je odgovorio: »Ja sam pretsjednik vlade i komunist. Ja radim u vladi ono što rade svi komunisti, to jest – težim da naši narodi izgrade svoju zemlju i bolji socijalni poredak. Nije ovdje bitno da li imam ovu ili onu funkciju u Komunističkoj partiji, jer moja je glavna funkcija – pretsjednik vlade i vrhovni komandant Jugoslovenske armije, a sada, dok je ministar [Stanoje] Simić u Parizu, vršim i dužnost ministra inostranih poslova. To ne znači da izbjegavam odgovor, nego – da govorim o suštini. Uostalom, vi ste sigurno informisani koje su moje funkcije.«^[4]

Titove izjave i politički postupci razumljivi su ako se sagledaju u kontekstu tadašnje sovjetske politike. U početnim fazama sovjetizacije istočne Europe, sovjetsko vodstvo nije spominjalo termine »komunizam«, »socijalizam« ili »diktatura proletarijata«, nego je naglašavala pojmove »demokracije« i »antifašizma«.^[5] Konceptom »antifašizma« sovjetska politika u zadnjim godinama Drugoga svjetskog rata i u prvim godinama poraća, uklanjala je sve svoje političke protivnike, optužujući ih za suradnju sa zajedničkim neprijateljem, kojeg je pojednostavljeno

svela pod termin »fašizma«. Bio je to otklon od predratne komunističke propagande koja je, sukladno globalnim sovjetskim interesima, svoje političke protivnike definirala prvenstveno u skladu s komunističkim svjetonazorom.[6]

U skladu s takvom globalnom sovjetskom politikom, koju je Tito provodio na području bivše Jugoslavije, KPJ je formulirala svoju političku doktrinu u postupnom procesu koji ju je kombinacijom jačanja njezinog međunarodnog položaja i postupnog širenja njezinog utjecaja među lokalnim pučanstvom pretvorio u jedinu vladajuću skupinu u zemlji. Iz tog kuta gledanja, političke protivnike koje se nije moglo izravno povezati kao »suradnike neprijatelja«, odnosno kao »kolaboracioniste« i »kvislinge«, KPJ je pokušala neutralizirati i ukloniti iz javnog života nizom političkih manevara.

Osnovnu doktrinu uklanjanja političkih protivnika nenasilnim putem objasnio je u svojim sjećanjima visokopozicionirani član KPJ Ivan Šibl opisujući prikriveni smisao Narodne fronte: »Ako je netko ugledan građanin, političar ili umjetnik, svejedno, a u svojoj sredini nešto znači i hoće s nama, zovemo ga rodoljubom i sa zadovoljstvom primamo među se. Takav nam je rodoljub dragocjeniji od komuniste, pokazuje i dokazuje naše dobre namjere, širinu, toleranciju i demokratičnost revolucionarnog pokreta i naše narodne demokratske vlasti. Tim se ljudima često daju visoki i časni položaji, mazi ih se i pazi, naprosto nosi na rukama... Tek udjela u vlasti i moći ne mogu dobiti. Obično ih i ne traže. Uljuljaju se u lagodnost svojega položaja, lijepo im je i ugodno, nemaju nikakve odgovornosti, bezbrižni su, a kada zatreba, pokazuju se javnosti u zemlji i u inozemstvu. Na jüdisch žargonu takva se ličnost zove – parade goj, ili kako mi neki običavamo govoriti – grande signoro, piccolo commando! Kategorija, prema tome, znana od davnine i svakom tko zna što hoće dobro došla. Ako se pak uzjogune, što se rijetko događa, nije im teško stati na kraj, jer iza sebe nemaju više nikoga.«[7]

Iako je KPJ spomenutu doktrinu pokušala provoditi što suptilnije, ona je u očima britanskih političkih i vojnih predstavnika koji su s njezinim najvišim predstavnicima dolazili u dodir, bila uglavnom raskrinkana i detaljno opisana. Fitzroy Maclean, britanski predstavnik kod Vrhovnog štaba NOVJ, vrhovnog vojnog tijela koje je u osobi Tita objedinjavalo i vojnu i političku funkciju, uočio je u svom ratnom izvješću od 6. studenoga 1943. kako je Narodna fronta samo fasada, a da KPJ iz pozadine upravlja svim procesima i da je konačan cilj takve politike uspostavljanje jednostранаčke diktature.[8] U svom kasnijem izvješću, napisanome u veljači 1945., u kojem je ponovio spomenutu tvrdnju[9], Maclean je uz ovaj komentar dodao kako će u novome poretku, uspostavljenom u skladu s ciljevima KPJ, organizirane vjerske zajednice imati ulogu najvećih protivnika. Uspoređujući dvije najbrojnije vjerske organizacije na području bivše Jugoslavije, Katoličku crkvu i Srpsku pravoslavnu crkvu, Maclean je zaključio kako će Katolička crkva zbog svoje međunarodne povezanosti, za razliku od pravoslavlja, koje je po svojoj definiciji autokefalno, biti glavni protivnik nove vlasti.[10]

Iz Macleanovih tvrdnji proizlazio je zaključak kako će u zadnjim mjesecima rata i u prvim mjesecima poraća nova vlast, kojom iz pozadine preko Narodne fronte upravlja KPJ, i Katolička crkva, kao ne samo glavni nego i jedini realni protivnik novog sustava, voditi suptilnu političku borbu za utjecaj u društvu na način da niti jedna strana, zbog svog i protivnikovog položaja, ne će moći otvoreno napasti drugu.

Zapovijed s vrha i njezino opravdanje

Spomenuti opis uklanjanja partijskih protivnika iz javnog života bio je uvjetovan činjenicom što je novome režimu trebalo međunarodno priznanje sve tri velike sile, od kojih dvije, Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija, nisu podržavale niti komunističku ideologiju niti politički poredak kakav je bio u Sovjetskom Savezu. Iz tog razloga, KPJ se ili nije mogla otvoreno obračunati sa svojim političkim protivnicima ili ih je, ukoliko se odlučila za otvorenu konfrontaciju, morala optužiti za suradnju sa zajedničkim neprijateljem, čime bi njihovo uklanjanje prošlo bez osude (ili, s tek minimalnom osudom) u američkoj i britanskoj javnosti.

Sukladno tome, likvidacija širokobrijeških franjevacaj najočitiji je primjer opisane propagande KPJ, jer im se kao glavna krivnja navela navodna »suradnja sa zajedničkim neprijateljem«, odnosno

sudjelovanje u obrani Širokog Brijega od postrojbi NOVJ koje su ga napadale.

Navedena optužba bila je osim u političkom i vojnom tisku KPJ, izričito navedena i u susretu Tita s Macleanom. U Macleanovom izvješću britanskom ministarstvu vanjskih poslova (Foreign Officeu) napisanom 8. veljače 1945., odnosno dan nakon što su postrojbe NOVJ zauzele Široki Brijeg, Maclean je svoje čitavo izvješće posvetio likvidaciji širokobrijeških franjevaca. Macleanovo izvješće je u kontekstu opisane propagande KPJ usmjerene protiv političkih protivnika izuzetno važno, jer ukazuje da Maclean, iako je bio svjestan načina na koji KPJ uklanja svoje političke protivnike, nije posumnjao u službenu verziju događaja koju mu je u osobnom susretu prenio Tito. Macleanovo izvješće u cijelosti glasi:

1. »Danas je "Borba" [glavno glasilo KPJ] svoj glavni napis posvetila žestokom napadu na bosanskohercegovačke svećenike franjevce, koji su optuženi da su dosljedno šurovali s USTAŠAMA, a kasnije igrali aktivnu ulogu u masakrima i krvoprolićima, te svoje samostane neprijatelju stavili na raspolaganje kao obavještajna središta, skladišta oružja, pa čak i utvrde.
2. Nakon što su navedeni zločini što su ih počinili pojedini svećenici, članak završava tvrdnjom da su oni sada "prešli sve granice i da više ne može biti nikakva oprosta".
3. Fanatičko proustaško držanje bosanskih franjevaca mogu posvjedočiti iz vlastitog iskustva. Njihovo držanje nije tipično za katoličku crkvu širom Jugoslavije. U mnogim dijelovima katolički su svećenici, kao i pravoslavni, bili aktivno povezani s partizanskim pokretom.
4. Tito mi je nedavno rekao da će, iz vojnih razloga i razloga unutarnje sigurnosti, biti prisiljen poduzeti drastične akcije protiv tih franjevaca, iako se više no ikad žestoko suprotstavlja bilo kom obliku vjerskih progona.«^[11]

Citirano Macleanovo izvješće važan je izvor za razumijevanje na koji je način nova vlast s najviše razine pripremila u vojnom i informativnom smislu likvidaciju koja je uslijedila. U ovom slučaju indikativno je kako su ne samo franjevci iz Širokog Brijega, nego i franjevci s čitavog područja Bosne i Hercegovine prikazani prvenstveno kao sigurnosni problem, odnosno kao osobe koje su u vojnom smislu bile sastavni dio postrojbi koje su iz britanskog kuta gledanja smatrane neprijateljskima. Maclean u svom izvješću jasno navodi kako mu je Tito »nedavno«, dakle, prije početka napada na Široki Brijeg, izjavio u neposrednom susretu da će »poduzeti drastične akcije protiv tih franjevaca«.

Macleanov komentar na očekivani plan likvidacije koji mu je Tito iznio u opisanom susretu jest njegova (Macleanova) tvrdnja navedena u 3. točki, kojom se Titov opis bosansko-hercegovačkih franjevaca britanskom ministarstvu vanjskih poslova prikazao kao točan, utemeljen i vjerodostojan. Važnost 3. točke korištene kao argument u opravdanost likvidacije ne samo širokobrijeških franjevaca, nego i potencijalne likvidacije svih drugih franjevaca na području Bosne i Hercegovine u sljedećem razdoblju bila je u tome što je u njoj Maclean iznio svoje vlastito viđenje bosansko-hercegovačkih franjevaca. U citiranoj 3. točki Maclean britanskom ministarstvu vanjskih poslova u kratkim crtama, navedenim u tri jezgrovite rečenice, samouvjereno tvrdi da je Titova ocjena bosansko-hercegovačkih franjevaca točna, jer joj je on sam (Maclean) posvjedočio. Također, kao dodatnu potvrdu da je Titov stav glede pitanja njihove likvidacije opravdan, Maclean navodi kako »njihovo držanje nije tipično za katoličku crkvu širom Jugoslavije«, odnosno u drugim područjima predviđenima da ponovno uđu u obnovljenu jugoslavensku državu. Navedeni citat važan je, jer iz njega proizlazi kako Maclean raspolaže pouzdanim podacima s drugih područja, dok je, kako je to naveo, opisan karakter bosansko-hercegovačkih franjevaca može »posvjedočiti iz vlastitog iskustva«.

Zbog spomenute tvrdnje, koja je u tadašnjim uvjetima značila legitimaciju masovne likvidacije širokobrijeških franjevaca provedenu bez suđenja od strane britanskog predstavnika,^[12] nužno je detaljnije navesti karakter prethodnog Macleanovog djelovanja tijekom kojeg je on (navodno) »iz vlastitog iskustva« upoznao bosansko-hercegovačke franjevce. Kako se može rekonstruirati iz njegovih ratnih izvješća i sjećanja objavljenih nakon rata, Maclean se kao zapovjednik britanske vojne misije^[13] spustio krajem rujna 1943. na području južnog dijela Bosanske krajine, odnosno u

šire područje Varcar Vakufa (Mrkonjić Grada),^[14] odakle su ga tamošnje partizanske postrojbe uputile u Jajce.^[15] Tamo je boravio oko mjesec dana, odnosno do 30. listopada iste godine, kada se vratio u britansku vojnu bazu u Kairo,^[16] gdje je do 5. studenoga nadređenima podnio usmeno i pismeno izvješće o onome što je vidio.^[17] U osvrtu na Macleanovo usmeno izvješće, napisanom od strane britanskog predstavnika kod jugoslavenske vlade u izbjeglištvu Ralpa Skrinea Stevensona, naglašeno je kako je ono važno, jer predstavlja prvi neposredni uvod u događaje na području bivše Jugoslavije: »Zbog neispravnih radio veza bilo je nemoguće dosad stvoriti odgovarajuću sliku o situaciji i o partizanskom stavu i namjerama.«^[18]

Iz Stevensonovog izvješća jasno se može zaključiti kako britanska vojna baza u Kairu, koja je, uz britansku vojnu bazu na Malti, prostorno bila najbliže području bivše Jugoslavije, osim Macleana nije imala nikakvih drugih izvora o stavovima i snazi KPJ te vojnim postrojbama pod njezinim zapovjedništvom. Sukladno tome, za temu likvidacije širokobrijeških franjevaca, vidljivo je koliko je opisana Macleanova ocjena bila važna, jer se radilo o osobi koju je britansko političko i vojno vodstvo smatralo najrelevantnijom za donošenje navedenih procjena.

Nakon dva mjeseca boravka u Kairu, Maclean je ponovno upućen u partizanski Vrhovni štab, u kojeg je stigao sredinom siječnja 1944.,^[19] ostajući u njemu do 29. travnja te godine.^[20] Osim prvih nekoliko dana kada je zajedno s članovima Titovog Vrhovnog štaba boravio u Bosanskom Petrovcu,^[21] tijekom tri mjeseca ponovnog boravka u Vrhovnom štabu, Maclean se zajedno s njegovim članovima nalazio isključivo na području Drvara,^[22] područja koje je i zemljopisno, a time i politički, bilo slično području Jajca i Varcar Vakufa.^[23]

Macleanovo boravište tijekom četiri mjeseca provedena na tzv. partizanskom području važno je zbog njegovog citiranog izvješća u kojem je iznesena ocjena Titove odluke o likvidaciji franjevaca. Kako je navedeno u raščlambi Macleanovog citiranog izvješća od 8. veljače 1945., on je Titovu ocjenu bosansko-hercegovačkih, i u užem smislu širokobrijeških franjevaca, smatrao točnom, jer joj je, kako je sam izričito naveo, mogao »posvjedočiti iz vlastitog iskustva«. Tvrdnja o »svjedočenju iz vlastitog iskustva« nije se mogla odnositi na hercegovačko područje, jer na njemu Maclean nije boravio. Također, Maclean se nije nalazio niti na većem dijelu bosanskog područja, pa ni o njemu nije mogao »posvjedočiti iz vlastitog iskustva«. Iz dostupnih podataka, koje je Maclean sam naveo, očito je kako je on boravio isključivo na južnom dijelu Bosanske krajine, odnosno na području Bosanskog Petrovca, Drvara, Jajca i Varcar Vakufa. Jedino na tom području Maclean je mogao vidjeti ono što je naveo u prvoj rečenici 3. točke svoga citiranog izvješća od 8. veljače 1945. Preciznije rečeno, jedino za to područje mogla je vrijediti njegova citirana tvrdnja: »Fanatičko proustaško držanje bosanskih franjevaca mogu posvjedočiti iz vlastitog iskustva.«

Međutim, neposredno nakon povratka sa spomenutog područja, Maclean je u izvješću nadređenima, napisanom 6. studenoga 1943., napisao nešto sasvim drugo. Tada je opisujući stanje u Jajcu, tadašnjem sjedištu partizanske vlasti na čelu s Titom, naveo posve različit opis tamošnjeg katoličkog svećenstva: »U pokretu se nalazi mnogo katoličkih i pravoslavnih svećenika te muslimanskih imama, pa čak postoje službeni kapelani kod partizanske vojske. U Jajcu su partizani obnovili i službeno ponovno otvorili pravoslavnu crkvu koju su razorili ustaše, a službe božje se drže također u katoličkoj crkvi i brojnim džamijama. Ta je politika privukla mnoge koji su očekivali da će partizani imati protuvjerski stav na zastarjeloj sovjetskoj liniji.«^[24]

Citirani odlomak bio je jedini dio u kojem se spominjalo ponašanje katoličkih svećenika u onom dijelu bosanskog područja o kojem je on (Maclean) mogao »posvjedočiti iz vlastitog iskustva«.^[25] To se izvješće najvjerojatnije može smatrati točnim, jer su, neposredno prije njegovog dolaska u okolicu Varcar Vakufa, partizani Jajce zauzeli bez borbe, kao posljedicu prethodnog povlačenja hrvatske vojske s tog područja.^[26] U tim uvjetima, lokalno katoličko svećenstvo, čak i da je imalo »fanatičko proustaško držanje«, u interesu vlastitog preživljavanja nije ga htjelo isticati. S te strane navedena Macleanova tvrdnja (»Fanatičko proustaško držanje bosanskih franjevaca mogu posvjedočiti iz vlastitog iskustva.«) imala je karakter svjesno plasirane neistine, odnosno laži, napisane s ciljem legitimacije Titove odluke da nakon zauzimanja Širokog Brijega likvidira bez suđenja tamošnje franjevece.

Likvidacije franjevaca u Hercegovini

Postrojbe NOVJ zauzele su Široki Brijeg u sklopu Mostarske operacije, vojne akcije u kojoj je do prve polovice veljače 1945. zauzeto gotovo cijelo područje Hercegovine. Mostarska operacija bila je podijeljena u dvije faze. U prvoj je cilj bilo zauzeti Široki Brijeg, a u drugoj Mostar i Nevesinje. U Mostarskoj operaciji NOVJ je raspolagala s četiri divizije: 9., 19. i 26. divizijom 8. dalmatinskim korpusom i 29. divizijom 2. crnogorskog korpusa te s 3. brigadom Korpusa narodne obrane Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu (KNOJ za BiH). U napadnim operacijama navedene četiri divizije imale su zračnu podršku britanske vojske iz njihove baze na otoku Visu.^[27]

Za vrijeme i nakon spomenute operacije, postrojbe NOVJ počinile su čitav niz teških ratnih zločina. Žrtve NOVJ bili su ranjeni i zarobljeni protivnički vojnici, ali i lokalno civilno pučanstvo.^[28]

Međutim, najpoznatiji zločin NOVJ za vrijeme Mostarske operacije izveden je nad franjevcima u širokobriješkom samostanu. Nakon zauzimanja samostanskog objekta, na operativnom području 11. dalmatinske brigade, likvidirano je dvanaest širokobrijeških franjevaca: o. fra Marko Barbarić, o. fra Stanko Kraljević, o. fra Ivo Slišković, o. fra Krsto Kraljević, o. fra Arkandeo Nuić, o. fra Dobroslav Šimović, o. fra Tadija Kožul, o. fra Borislav Pandžić, fra Viktor Kosir, fra Stjepan Majić, fra Ludovik Radoš i fra Žarko Leventić.^[29] Međutim, u ovoj likvidaciji nisu ubijeni svi širokobriješki franjevci. Likvidaciju na području samostana izbjegli su oni koji su se u trenutku kada su ga postrojbe NOVJ zauzele, nalazili na okolnim područjima. Unatoč izbivanju s područja samostana i oni su, nakon što su uhićeni, likvidirani, što ukazuje da su postrojbe 8. korpusa slijedile precizne zapovijedi i da spomenuta likvidacija nije uslijedila ni kao posljedica navodnog sudjelovanja franjevaca u borbama za Široki Brijeg ni kao nekontrolirana i samovoljna reakcija jedne skupine vojnika NOVJ koja se spletom okolnosti našla u samostanu.

Druga skupina franjevaca iz širokobriješkog samostana zatečena je u skloništu kod rijeke Lištice te je odvedena u pravcu Zagvozda i likvidirana u tamošnjim napuštenim seoskim kućama, koje su postrojbe NOVJ prethodno zapalile. Spomenuti zločin dogodio se na operativnom području 5. brigade 1. divizije KNOJ-a za Hrvatsku, a tom su prilikom, prema navodima svjedoka, najvjerojatnije likvidirani: o. fra Bonifacije Majić, o. fra Fabijan Paponja, o. fra Andrija Jelčić, o. fra Leonard Rupčić, fra Fabijan Kordić, fra Melhior Prlić, fra Miljenko Ivanković i fra Radoslav Vukšić.^[30] Treća skupina širokobrijeških franjevaca uhvaćena je 8. veljače kod Mostarskog Graca, na operativnom području 12. dalmatinske brigade. Tom prilikom ubijeni su: fra Zvonko Grubišić, fra Rudo Jurić, fra Krešimir Pandžić, fra Kornelije Sušac, fra Leopold Augustin Zubac i fra Roland Zlopaša.^[31]

Navedenih četrnaest likvidiranih širokobrijeških franjevaca, ubijenih izvan samostanskog kompleksa, jasno ukazuju na činjenicu, potvrđenu u citiranom Macleanovom izvješću, da je zapovijed za likvidaciju širokobrijeških franjevaca donesena prije početka napada na Široki Brijeg i da nije bila ograničena samo na one franjevce koji su se u trenutku zauzeća od strane NOVJ nalazili u zgradi samostana. Također, u sljedećim danima ubijeni su franjevci s okolnog zapadno-hercegovačkog područja: fra Julijan Kožul, fra Martin Sopta, fra Slobodan Lončar, fra Zdenko Zubac, fra Filip Gašpar, fra Ćiril Ivanković, fra Jakov Križić, fra Mariofil Sivrić, fra Marko Dragičević, fra Nevinko Mandić i fra Bono Andačić,^[32] a nakon zauzimanja Mostara i oni koji su se tamo zatekli: fra Leo Petrović, fra Grgo Vasilj, fra Jozo Bencun, fra Bernardin Smoljan, fra Kažimir Bebek, fra Rafo Prusina i fra Nenad Pehar.^[33] Još ranije, krajem siječnja 1945., u razdoblju koje je prethodilo Mostarskoj operaciji, na području na kojem se nalazila 4. dalmatinska brigada 9. divizije likvidiran je fra Maksimilijan Jurčić.^[34] Sukladno tome, može se zaključiti kako su postrojbe NOVJ koje su izvodile navedene likvidacije, franjevce ubijale ciljano, ne ograničivši se ni na prostor (samostan u Širokom Brijegu) ni na vrijeme (razdoblje tijekom dvodnevnih borbi za Široki Brijeg).

Sagledavajući odgovornost postrojbi koje su izvršile spomenute likvidacije, osim njihovih zapovjedništava (štabova brigada) i u tu svrhu odabranog ljudstva, posebno važnu ulogu imalo je zapovjedništvo 12. dalmatinske brigade. Njezina dva istaknuta člana, politički komesar brigade Fabijan Trgo i politički komesar jedne od brigadnih četa Nikola Anić, zbog svoje kasnije uloge u jugoslavenskoj partijskoj i državnoj vlasti usko su vezani uz likvidaciju širokobrijeških franjevaca. Nakon završetka rata i stabilizacije vlasti KPJ, Trgo i Anić su kao povjerljive osobe nove vlasti

obnašali važnu ulogu pisanja službene partijske povijesti Drugoga svjetskog rata. Dok je Trgo bio dugogodišnji glavni urednik i član redakcijskog odbora zbornika dokumenata Vojno-istorijskog instituta Jugoslavenske narodne armije (VII JNA),^[35] odnosno krovne institucije zadužene za objavljivanje ratne dokumentacije iz razdoblja Drugoga svjetskog rata, Anić je bio zadužen za pisanje partijske literature o ratnim događajima.

U svojim javnim istupima, iznesenima u svojstvu zaključaka sa skupova koji su trebali imati znanstvenu vrijednost, i Trgo i Anić su polazili od nedokazane tvrdnje kao neupitne istine. I jedan i drugi, bez ijednog dokaza, tvrdili su kako su širokobriješki franjevci likvidirani u borbi zato što su zajedno s ostalim braniteljima Širokog Brijega pucali na postrojbe NOVJ koje su grad napadale.

U svom izlaganju iznesenom 1985. na skupu u sklopu četrdesete obljetnice Mostarske operacije Trgo je u svojstvu znanstvenika koji se bavio tematikom Drugoga svjetskog rata o pokolju širokobrijeških franjevaca izjavio sljedeće: »Dokumenti naše, njemačke i ustaško-domobranske provenijencije jasno i nedvojbeno kazuju da su se u vrijeme borbi za oslobođenje Širokog Brijega u samostanu i na položajima oko njega, u istom stroju sa njemačkim i ustaško-domobranskim jedinicama, nalazili i svećenici sa puškom u ruci. Jedinice 26. divizije borile su se protiv onih koji su branili "najjače utvrđenu točku", a to je bio samostan. Treba napomenuti da su borci 26. divizije, kao uostalom i borci cijele Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, pretežno bili vjernici. Dakle, nije se radilo o napadu ateista na duhovna lica, već o borbi boraca 26. divizije i napadu na neprijateljske položaje, bez obzira tko ih brani. Za velike ideale, za oslobođenje zemlje, na pragu samostana u Širokom Brijegu poginuli su mnogi teisti.«^[36]

Nepunih dvadeset godina kasnije, u svojoj knjizi o postrojbi koja je pobila širokobriješke franjevce, 8. korpusu NOVJ, Anić je kao argument za svoju tvrdnju da su širokobriješki franjevci stradali u borbama za Široki Brijeg – a ne likvidirani nakon njegovog zauzimanja – ponovio citiranu Trginu tvrdnju iznesenu 1985.^[37] Jedan od dvojice urednika Anićeve knjige koja je pretendirala na znanstvenost bio je upravo Trgo.^[38]

Premda zbog svoje dugogodišnje dužnosti u VII JNA nije bilo relevantije ličnosti od Trge, uzrok smrti širokobrijeških franjevaca koje je on naveo u svom izlaganju iz 1985. može se smatrati potpuno netočnim, jer u objavljenoj dokumentaciji ne samo da se ne nalaze podatci koje on spominje, nego iz te dokumentacije proizlaze posve suprotni zaključci. U izvješću zapovjedništva 26. divizije sastavljenog nakon zauzimanja Širokog Brijega ne spominje se sudjelovanje franjevaca u borbama.^[39] Također, taj podatak, čak ni na razini mogućnosti, ne navodi se ni u objavljenoj dokumentaciji hrvatskih i njemačkih postrojbi.^[40]

Prema tome, Trgina citirana tvrdnja u vezi uzroka smrti širokobrijeških franjevaca bila bi točna jedino u slučaju da su on (Trgo) ili institucija koju je on vodio (VII JNA) raspolagali spomenutom dokumentacijom ali su je – unatoč tome što je odgovarala službenoj (odnosno, njihovoj) verziji događaja – odlučili ne objaviti. Međutim, čak i u tom slučaju, spomenuti argument (»Dokumenti naše, njemačke i ustaško-domobranske provenijencije jasno i nedvojbeno kazuju (...)«) nije imao nikakvog smisla, jer su u znanstvenoj diskusiji relevantni samo oni dokumenti, neovisno jesu li objavljeni ili ne, koji su javnosti dostupni, odnosno ukoliko se mogu provjeriti. S obzirom na to da Trgo u svom objašnjenju uzroka smrti širokobrijeških franjevaca nije naveo gdje se nalaze dokumenti koji potvrđuju njegovu tezu o sudjelovanju širokobrijeških franjevaca u borbama, citirani dio njegovog izlaganja iz 1985., kojeg je nekritički preuzeo Anić u svojoj knjizi iz 2004., može se smatrati pokušajem svjesnog obmanjivanja javnosti s ciljem da svojim političkim stavovima da znanstvenu legitimaciju.

Međutim, neovisno o Trginim tvrdnjama, najjači argument u prilog netočnosti njegovih (Trginih) tvrdnji jest upravo podatak naveden u monografiji 11. dalmatinske brigade. Pokušavajući prikazati privid žaljenja za spomenutim događajem, autori monografije iznijeli su tvrdnju iz koje nedvojbeno proizlazi da širokobriješki franjevci nisu sudjelovali u borbama za Široki Brijeg, nego da su, suprotno Trginim tezama, likvidirani nakon što su ga postrojbe 8. korpusa zauzele i čvrsto nadzirale: »Kasnije se konstatovalo da je među poginulim franjevcima bilo nekoliko svećenika koji se nisu slagali s ustašama, a u svom političkom opredjeljenju slijedili su liniju bosansko-hercegovačkih franjevaca fra Grge Martića i fra Ilije (sic!) Frane Jukića, te kasnije i svog starog

biskupa fra Alojza Mišića. Za njih se govorilo da slijede južnoslavensku ideju koja je bila bliska ideji NOP-a – bratstva i jedinstva.«[41]

Iz spomenutog citata – neovisno koliko su tvrdnje o bliskosti nekih širokobrijeških franjevaca ideji NOP-a neutemeljene – očito je da barem neki – ako ne i svi – ubijeni franjevci nisu poginuli u borbi protiv postrojbi NOVJ, jer bi u tom slučaju, tvrdnja o njihovom »neslaganju s ustašama« bila besmislena. Samim time, negirajući dosadašnju službenu verziju prema kojoj su širokobriješki franjevci poginuli u borbi, ovim je zapisom otvoreno pitanje njihove stvarne smrti, kao i okolnosti koje su do nje dovele. Također, navedeni citat posebno je značajan ako se uzme u obzir da je jedan od recenzenata monografije 11. dalmatinske brigade bio upravo Anić,[42] koji je, unatoč tome, u svom djelu o 8. korpusu iznio suprotan stav, priklanjajući se Trginim tvrdnjama.

Usporedbom navedenog citata iz monografije 11. dalmatinske brigade sa spomenutim Trginim citatom kojeg je nekritički prihvatio Anić, očito je da su obojica (i Trgo i Anić) slijedili službenu partijsku verziju glede karaktera likvidacije širokobrijeških franjevaca, neovisno o tome što su o tome zapisali – makar u znatno ublaženoj verziji – izravni sudionici događaja (iz sastava 11. dalmatinske brigade). Sukladno tome, ova činjenica ne samo da dodatno ukazuje na još jedan argument u korist neodrživosti službene verzije glede karaktera likvidacije širokobrijeških franjevaca, nego i izravno upućuje na problematičnost drugih podataka koje su u svojim djelima (zbornicima dokumenata i povijesnoj literaturi) kreirali Trgo i Anić.

Zaključno uz karakter Fabijana Trga i Nikole Anića, odnosno osoba koje su na najvišoj razini opisivale proces zauzimanja Širokog Brijega i okolnosti likvidacije tamošnjih franjevaca, nužno je naglasiti kako se radilo o visokopozicioniranim dužnosnicima 12. dalmatinske brigade iz sastava 26. divizije 8. korpusa, koji su nakon završetka rata unaprijeđeni na pozicije stvaratelja službene povijesti. I jedan i drugi o temi o kojoj su pisali, pogotovo ukoliko je ona bila politički osjetljivija, pisali su u skladu sa zadanom partijskom linijom, suprotno dokumentaciji koju su sami objavili (Trgo) i sjećanjima neposrednih sudionika događaja čija su djela recenzirali (Anić).

Likvidacija širokobrijeških franjevaca u jugoslavenskoj historiografiji

Nakon učvršćenja svoje vlasti na području obnovljene jugoslavenske države, KPJ je sve otvorenije započela sukob s Katoličkom crkvom. Na stalne napade i provokacije nove vlasti, vrh Katoličke crkve na čelu sa zagrebačkim nadbiskupom Alojzijom Stepincom odgovorio je Pastirskim pismom od 20. rujna 1945., što je rezultiralo žestokim odgovorom partijskog vodstva. Osim još izrazitijih napada u tisku, Pastirsko pismo otvoreno je prozvao i Josip Broz Tito osobno, okarakteriziravši ga otvorenim napadom na postojeći poredak. Uz kritiku Pastirskog pisma, Tito je naglasio i postupke Crkve iz prošlosti, te je u tom kontekstu posebno naglasio slučaj širokobrijeških franjevaca, za koje je izjavio sljedeće: »Znadu li oni [autori Pastirskog pisma] da su se u Širokom Brijegu u Hercegovini, zajedno s Nijemcima i ustašama, borili i mnogi fratri protiv naše oslobodilačke vojske? Oni su tu, razumije se, izginuli zajedno s Nijemcima i ustašama, i ovi sada to nazivaju progonom crkve. Zašto je baš Hercegovina i Bosna dala najviše ustaških vođa i koljača? Krvnik Pavelić i mnogi njemu slični bili su đaci škola kojima su rukovodili redovnici. Redovničke škole i gimnazije u Bosni i Hercegovini bile su glavni rasadnik mržnje među Hrvatima protiv Srba i muslimana. Škole franjevaca i redovnika usadile su u srce hrvatskog naroda u Hercegovini i Bosni strašnu mržnju čiji su se rezultati ispoljili pod kriminalnim zlikovcem Pavelićem. Onaj divni narod u Hercegovini i Bosni bio je zaveden i bio je potstican na one strašne zločine, koje će naši narodi pamtit i dok bude svijeta.«[43]

Osim ponavljanja već spomenutih laži na račun širokobrijeških franjevaca (»u Širokom Brijegu u Hercegovini zajedno s Nijemcima i ustašama borili su se i mnogi fratri protiv naše oslobodilačke vojske«) citirani dio Titovog govora protiv autora Pastirskog pisma važan je zato što je u njemu čitav hrvatski narod u Hercegovini i Bosni kolektivno optužen. Time je s najviše razine samo potvrđena činjenica kako su masovni zločini u zadnjim mjesecima rata i prvim mjesecima poraća nad zarobljenim hrvatskim vojnicima i civilima bili posljedica službene politike KPJ, a ne ispadi neodgovornih pojedinaca. U propagandi KPJ usmjerenoj protiv Hrvata u Bosni i Hercegovini, kako ju je u ovom slučaju precizno definirao Tito, čitav hrvatski narod na tom području bio je kolektivno odgovoran, a njegovi duhovni vođe, među kojima su širokobriješki franjevci imali važnu

Navedene Titove optužbe usmjerene protiv Katoličke crkve, njezinih predstavnika i čitavog hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini utjecali su na kasnije podatke objavljujane u publikacijama službene historiografije, ukazujući na činjenicu da je glavna parola režima – »bratstvo i jedinstvo« – imala svoje naličje. Službena jugoslavenska historiografija, predvođena osobama koje su u ratu obnašale visoke dužnosti u NOVJ i podređena Titovim propagandnim tvrdnjama, na različite načine pristupala određenim temama iz razdoblja Drugoga svjetskog rata. Dok se određene povijesne događaje, koji su trebali dokazati ratnu snagu KPJ i partizanskog pokreta, potrudila krivotvoriti na način da oni širem društvu djeluju što uvjerljivije, [44] za druge događaje, u kojima su se navodili zločini njihovih ratnih protivnika, nije postojao takav interes. Iz tog razloga, za često ponavljaju tvrdnju prema kojoj su likvidirani širokobriješki franjevci sudjelovali u borbama protiv NOVJ osim izjava istaknutih predstavnika vlasti poput Josipa Broza Tita i Fabijana Trga, nije bilo potrebno objaviti krivotvorene dokumente.

Preciznije rečeno, službena jugoslavenska historiografija sav je svoj napor u pripremi dokumentacije koja je trebala odigrati ulogu autentičnog povijesnog izvora uložila u onu tematsku cjelinu koja je bila povezana sa stvarnim ili izmišljenim ratnim uspjesima KPJ i partizanskog pokreta. S druge strane, sve ratne protivnike, s mogućim izuzetkom četnika Draže Mihailovića, KPJ je obrađivala tek usputno, smatrajući da je zbog njihovog društvenog položaja nakon završetka Drugoga svjetskog rata dovoljno izreći osudu za koju nije trebalo naći potvrdu čak ni u dokumentaciji – za tu priliku konstruiranoj – iz vlastitog izvora. Iz tog razloga, u zbornicima dokumenata koje je objavljivao VII JNA tema likvidacije širokobrijeških franjevaca nije spomenuta.

Zaključak

U sklopu Mostarske operacije izvedene u veljači 1945. postrojbe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) zauzele su Široki Brijeg. Za vrijeme i nakon zauzimanja samog mjesta postrojbe NOVJ napravile su čitav niz teških ratnih zločina u kojima je stradalo lokalno civilno stanovništvo te zarobljeni pripadnici hrvatske i njemačke vojske. Međutim, najpoznatiji ratni zločin NOVJ na tom području bila je likvidacija dvanaestorice širokobrijeških franjevaca uhićenih u prostorijama samostana. Navedeni ratni zločin propaganda NOVJ pokušala je opravdati lažnom tvrdnjom prema kojoj franjevci nisu likvidirani, nego su poginuli u borbama s postrojbama NOVJ. Nakon rata ta je propaganda postala službenom istinom, te su je kao neupitnu istinu ponavljali vodeće ličnosti nove vlasti na čelu s Josipom Brozom Titom. U kreiranju lažne slike o širokobriješkim franjevcima vodeću ulogu imali su dvojica visokopozicioniranih pripadnika NOVJ, Fabijan Trgo i Nikola Anić, koji su tijekom zauzimanja Širokog Brijega djelatno sudjelovali u borbama. Suprotno spomenutoj propagandi, onodobni izvori ukazuju da je zapovjedništvo NOVJ na čelu s Titom još prije zauzimanja Širokog Brijega donijelo odluku o likvidaciji tamošnjih franjevaca. Vijest o tome britanskom ministarstvu vanjskih poslova (Foreign Officeu) prenio je zapovjednik britanske vojne misije kod Vrhovnog štaba NOVJ Fitzroy Maclean.

Vladimir Šumanović

Bibliografija:

Izvori:

Dušan Biber, Tito-Churchill: Strogo tajno, Arhiv Jugoslavije-Beograd / Globus-Zagreb, 1981.

Josip Broz Tito, Izgradnja nove Jugoslavije, Kultura, Beograd, 1948., sv. II. /knj. 1. i 2.

Milovan Đilas, Članci 1941-1946., Kultura, Beograd, 1947.

Ficroj Maklin [Fitzroy Maclean], Rat na Balkanu, Prosveta, Beograd, 1980.

Ivan Šibl, Sjećanja III: Poslijeratni dnevnik, Globus / Naprijed, Zagreb, 1986.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom II, knj. 2., VII, Beograd, 1954.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom IV, knj. 32, VII, Beograd, 1968.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom IV, knj. 33, VII, Beograd, 1970.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom IV, knj. 34, VII, Beograd, 1974.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knj. 4, VII, Beograd, 1970.

Literatura:

Nikola Anić, Povijest Osmog dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske 1943.-1945., Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Splita, Split, 2004.

Dušan Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, Golden marketing, Zagreb, 1999.

Isaac Deutscher, Staljin: Politička biografija, Globus, Zagreb, 1977.

Ivo Goldstein, »Značenje godine 1945. u Hrvatskoj i osvetnički gnjev«, 1945. – Razdjelnica hrvatske povijesti, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006.

Marijan Karaula, Knjiga bola: Stradanje Hrvata livanjskog kraja u dva posljednja rata, Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb, 2005.

Blanka Matković, »Zločini postrojba VIII. dalmatinskoga korpusa NOVJ-a u Hercegovini početkom 1945. godine«, Hum 7, 2011.

Hrvoje Mandić, »Borbe za Široki Brijeg od studenog 1944. do 7. veljače 1945.«, Polemos 16, 2013., br. 2.

Branko Petranović, Srbija u Drugom svjetskom ratu, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1992.

Milan Rako, Slavko Družijanić, Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1987.

Vladimir Šumanović, »Ivan Krajačić Stevo i (Drugo) zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu«, 550 godina od pada Kraljevine Bosne i stradanje Hrvata u II. svjetskom ratu i poraću, multimedia Print, Nova Bila, 2014.

Vladimir Šumanović, »Pitanje autentičnosti pisma Josipa Broza Tita i Aleksandra Rankovića Marka Pokrajinskom komitetu Komunističke partije Jugoslavije za Srbiju od 14. prosinca 1941. godine«, Časopis za suvremenu povijest, 47., 2015., br. 1.

Fabijan Trgo, »Uloga Dvadeset šeste dalmatinske divizije u mostarskoj operaciji«, Mostarska operacija – Učesnici govore, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1986.

[1] Ivo Goldstein, Značenje godine 1945. u Hrvatskoj i osvetnički gnjev, 1945. – Razdjelnica hrvatske povijesti, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006., str. 59.; 61.

- [2] Dušan Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 204. – 205.; Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1992., str. 297.
- [3] Milovan Đilas, Članci 1941-1946., Kultura, Beograd, 1947., str. 206. – 207.
- [4] Josip Broz Tito, Izgradnja nove Jugoslavije, Kultura, Beograd, 1948., sv. II. /knj. 2., str. 183.
- [5] Isaac Deutscher, Staljin: Politička biografija, Globus, Zagreb, 1977., str. 410.; 412.; 448.
- [6] U tim uvjetima komunistički neprijatelji definirani su kao »buržuiji«, »sluge reakcionarne politike« i »eksponenti diktature kapitala«.
- [7] Ivan Šibl, Sjećanja III: Poslijeratni dnevnik, Globus / Naprijed, Zagreb, 1986., str. 25.– 26.
- [8] Dušan Biber, Tito-Churchill: Strogo tajno, Arhiv Jugoslavije-Beograd / Globus-Zagreb, 1981., str. 33. Istu tvrdnju Maclean je ponovio u svom izvješću iz veljače 1945. Isto, str. 461.
- [9] Isto, str. 461.
- [10] Isto, str. 462.
- [11] Isto, str. 445.
- [12] Prije međunarodnog priznanja nove jugoslavenske vlade pod Titovim vodstvom i slanja veleposlanika, Maclean je, osim formalne uloge zapovjednika britanske vojne misije kod Vrhovnog štaba NOVJ, faktično obnašao dužnost neformalnog britanskog političkog predstavnika. Iz toga razloga, njegovo citirano izvješće od 8. veljače ima dodatnu važnost.
- [13] Isto, str. 19.
- [14] Ficroj Maklin [Fitzroy Maclean], Rat na Balkanu, Prosveta, Beograd, 1980., str. 19.; str. 132.
- [15] D. Biber, Tito-Churchill, str. 33.
- [16] Isto, str. 67.
- [17] Isto, str. 28.; 29. – 37.
- [18] Isto, str. 28. – 29.
- [19] Isto, str. 79.
- [20] Isto, str. 149.; 161.
- [21] F. Maklin, Rat na Balkanu, str. 133.; 136. – 137.
- [22] Isto, str. 140.; 159. – 161.; D. Biber, Tito-Churchill, str. 108.; 172. U svojim sjećanjima Maclean navodi da je na kraju svog tromjesečnog boravka u Vrhovnom štabu, u Bosanski Petrovac otišao da bi se s tamošnjeg partizanskog aerodroma vratio u britansku vojnu bazu.
- [23] Prostor na kojem je Maclean boravio tijekom opisanog četveromjesečnog razdoblja bilo je operativno područje 5. bosanskog korpusa NOVJ pod zapovjedništvom Slavka Rodića. Ovu činjenicu Maclean je naglasio u svojim sjećanjima, spomenuvši uz Tita jedino Rodića kao istaknutog partizanskog zapovjednika kojeg je upoznao u ovom razdoblju. F. Maklin, Rat na

[24] D. Biber, Tito-Churchill, str. 33.

[25] U razdoblju tromjesečnog boravka u Drvaru Maclean u svojim izvješćima nije spominjao lokalno katoličko svećenstvo. Razlog za to – kojeg najvjerojatnije nije bio svjestan – bila je činjenica da je većina hrvatskog katoličkog pučanstva iseljena nakon početka srpskog ustanka krajem srpnja 1941. u Drvaru i okolnim mjestima. Na sam dan početka ustanka, 27. srpnja 1941., srpski ustanici s područja Drvara ubili su drvarskog župnika Waldemara Maximilijana Nestora. Nakon jačanja ustanka po širem području, u Krnjeuši kod Bosanskog Petrovca ojačana srpska ustanička vojna formacija ubila je 9. kolovoza iste godine petrovačkog župnika Krešimira Barišića. Marijan Karaula, Knjiga bola: Stradanje Hrvata livanjskog kraja u dva posljednja rata, Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb, 2005., str. 22.

[26] Vladimir Šumanović, Ivan Krajačić Stevo i (Drugo) zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu, 550 godina od pada Kraljevine Bosne i stradanje Hrvata u II. svjetskom ratu i poraću, Multimedia Print, Nova Bila, 2014., str. 163. – 167.

[27] Hrvoje Mandić, Borbe za Široki Brijeg od studenog 1944. do 7. veljače 1945., Polemos 16, 2013., br. 2., str. 19.

[28] Isto, str. 21.; 23. – 24.; 26.; Blanka Matković, Zločini postrojba VIII. dalmatinskoga korpusa NOVJ-a u Hercegovini početkom 1945. godine, Hum 7, 2011., str. 294.; 304.; 320.

[29] B. Matković, Zločini postrojba VIII. dalmatinskoga korpusa NOVJ-a, Hum, str. 314.

[30] Isto, 315.

[31] Isto, 318.-319. Prema drugoj verziji događaja, šestoricu franjevaca likvidirala je 2. dalmatinska brigada iz sastava 9. divizije 6. veljače tijekom svog povlačenja iz Donjeg Graca prema Gostuši. H. Mandić, "Borbe za Široki Brijeg", Polemos, str. 20.- 21.

[32] B. Matković, Zločini postrojba VIII. dalmatinskoga korpusa NOVJ-a, Hum, str. 321. – 323.

[33] Isto, str. 324.

[34] Isto, str. 296. – 297.

[35] Trgino ime »odgovornog urednika« nalazi se na koricama izdanja Zbornika dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), objavljivanim u razdoblju od 1954. do 1968. Zbornik, tom II, knj. 2., VII, Beograd, 1954.; Isto, tom IV, knj. 32., Beograd, 1968. Trgo je prestao biti glavni urednik upravo kada je izašao svezak u kojem je objavljena dokumentacija iz Mostarske operacije. Od tada je dužnost glavnog urednika obnašao Miloš Krstić. Zbornik, tom IV, knj. 33, Beograd, 1970.

[36] Fabijan Trgo, Uloga Dvadeset šeste dalmatinske divizije u mostarskoj operaciji, Mostarska operacija – Učesnici govore, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1986., str. 225.

[37] Nikola Anić, Povijest Osmog dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske 1943.-1945., Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Splita, Split, 2004., str. 221.

[38] Isto, str. 2., 440. (korice knjige)

[39] Zbornik, tom IV, knj. 33, str. 420. – 426.: Izvješće 26. divizije 8. korpusu od 16. 2. 1942.

[40] U objavljenoj hrvatskoj dokumentaciji za to razdoblje (odnosno, u 33. i 34. knjizi četvrtog sveska Zbornika) ne nalaze se podatci na koje se poziva Trgo. Ista je situacija i s

objavljenom njemačkom dokumentacijom iz tog vremena. Zbornik, tom XII, knj. 4., Beograd, 1970.

[41] Milan Rako, Slavko Družijanić, Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1987., str. 287.

[42] Isto, str. 2.

[43] J. Broz Tito, Izgradnja nove Jugoslavije, Kultura, Beograd 1948., sv. II. /knj. 1., str. 170.

[44] Takav je slučaj bio s navodnim pismom Josipa Broza Tita i Aleksandra Rankovića Marka Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Srbiju (PK KPJ za Srbiju) kojeg su dužnosnici VII JNA prezentirali kao autentični povijesni izvor nastao u razdoblju Drugoga svjetskog rata. Nakon toga, spomenuti dokument postao je najcitiraniji dokument službene jugoslavenske historiografije. V. Šumanović, »Pitanje autentičnosti pisma Josipa Broza Tita i Aleksandra Rankovića Marka Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Srbiju od 14. prosinca 1941. godine«, Časopis za suvremenu povijest, 47., 2015., br. 1., str. 61. – 79.

Share

0